

Vaikystė Juditos Vaičiūnaitės kūryboje

Virginija BALSEVIČIŪTĖ - ŠLEKIENĖ
Vilniaus pedagoginis universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *vaikystės patirtis, „prarasto laiko“ poetika, Džiuljetos amžius, kūryba vaikams.*

Vaikystės laikas Juditos Vaičiūnaitės kūryboje ryškėja keliuose dimensijose: autobiografinėje eseistikoje (prisiminimų knyga *Vaikystės veidrody*), poezijoje, kūryboje vaikams, jis nuolat minimas autorės rašytose autobiografijose, gausiuose interviu.

Vaičiūnaitės kūryboje atsiskleidžia visi moters gyvenimo tarpsniai: vaikystė, jaunystė, brandos metai, išėjimo nuojauta paskutiniame rinkinyje *Debesų arka*. Ryškėja visi galimi pagrindiniai moteriškieji vaidmenys – dukters, motinos, sesers, mylimosios.

Kuo ypatinga vaiko ir vaikystės samprata Vaičiūnaitės kūryboje? Galimi du problemos aptarimo aspektai: pirmasis – vaikystė lyrikoje ir eseistikoje, antrasis – vaikystė kūryboje vaikams. Vaikystės patirtis juose reflektuojama skirtingai.

Nuosekliai skaitant Vaičiūnaitės poeziją, akivaizdu, kad vaikystės laikui dėmesio skiriama nevienodai. Vaikystės laiko perspektyva ryškiausiai atsivėrė aštuntojo–devintojo dešimtmečių kūryboje. Išsiskiria rinkiniai *Neužmirštuolių mėnesį* (1970), *Šaligatvio pienės* (1977), *Smuikas* (1984). Ypač svarbūs šios tematikos eilėraščių ciklai „Reminiscencijos“ bei „Palikimas“, skirtas tėvo Viktoro Vaičiūno atminimui.

Lygindami vaikystės pajautą poezijoje ir eseistikoje, iš karto pastebėsime jų bendrumą – ta pati itin autobiografiška atmosfera, tas pats vaizdinių klodas, kuriamas dažniausiai iš buiticos fragmentų, detalių, susijusių su šeimos gyvenimu. Tai asmeninių vaizdinių saugykla, lobynas, prie kurio nuolat grįžtama ir iš kurio atpažįstame Vaičiūnaitę: seno sidabro cukrinė, kavinukas su pastoralėm, ašotėlis, kažkada atsivežtas iš Bremeno, vaikystės namuose augęs oleandras: „O kai įneš vaikystės oleandrą / su rožinių žiedų didžiulėm kekėm, sugrįžk...“ (V a i č i ū n a i t ė 1985, 11). Daug dėmesio daiktams, kurie liudija praeitį, patvirtina žmogaus buvimą. Vienas iš pačių svarbiausių – veidrodis, turintis galią išsaugoti praeitį. Vaikystės veidrodžio motyvas susieja eilėraščius ir prisiminimų knygą:

Pražydušios koridoriaus tamsoj gipsinės gėlės,
Aš jus matau iš nuotolio pro spindulių voratinklį –
Ten rytą mažas baltas Arlekinas atsikėlęs
Šukuoja ilgus šviesius plaukus,
Iš dulsvo rato –
Iš saulės, tykiaai atsispindinčios vaikystės veidrody,
Jis niekad os nebeišeis...
Jam šįryt širdį sopa... (Ibid., 33).

Vaikystės laikui atgyti svarbu vieta ir laikas. Vaikystės patirtį koncentruoja namas – „...triauškštis, mūrinis, su erkeriu, su bokšteliu“ (Vaičiūnaitė 1996, 71) ir kambarys („Eik, atrask tą kambarį, / vienintelį visam pasauliui...“ (Vaičiūnaitė 1985, 9) bei sekmadienio laikas – jo juokas, jo nerūpestingumas: „Kokie skaidrūs tie sekmadieniai karo dūmuose! Anos saulės nutviekti, kai vaikiška ranka jautė stiprų tėvo delną“ (Vaičiūnaitė 1996, 18). Poetės tvirtinimu, vaikystė buvusi laiminga, nors vyko karas. Ryški tėvo, motinos, sesers aplinka. Tėvo – beprotnamio palata, pokario turguje pirktas ir dukrai dovanotas smuikas, kraujo ryšiai... Motinos – skara su povais, siuvamosios mašinos sidabrinis garsas... Pro miglą skambantis sesers pianinas... Seserystės pajauta išskirtinė Vaičiūnaitės poezijoje: „du profiliai vienas prieš kitą, du vaikiški švelnūs veidai / iš prarasto laiko...“ (Vaičiūnaitė 1984, 66).

Iš minėtų vaizdinių Vaičiūnaitė kuria ryškią vaikystės kaip prarastojo rojaus viziją; kuria ne iš valstietiškosios kultūros detalių, kaip poetų žemininkų kūryboje, o iš miesto kultūros reminiscencijų. Prieškario ir karo metų Kauno vizija gretintina su kitos kaunietės rašytojos Birutės Pukelevičiūtės romanu *Aštuoni lapai*. Panaši vaizdų struktūra, paremta kontrasto principu. Pukelevičiūtės romane Kaunas regimas iš sugriauto Dancingo, Vaičiūnaitės – iš pakankamai didelio laiko nuotolio. Kaunas Vaičiūnaitės kūryboje – Žaliakalnio sodai, gatvės laiptai, fontanai, žaidimų draugės, evangelikų bažnyčia ir šviesūs sekmadieniai su tėvu. Yra ir skaudžioji karo ir pokario patirtis – netikrumas, skurdas, netektys: „Bet juoda kraupi karo aura gaubia miestą, gatvę, mūsų namą ir mane, ir aš drebu savo baltai dažytoj geležinėj pintoj lovelėj...“ (Vaičiūnaitė 1996, 15).

Vaičiūnaitės kūryboje vaikystės laiko idealumą griaua tėvo mirtis, kai būsimajai poetei buvo vos aštuoneri. Ciklas „Palikimas“ skirtas tėvo atminimui. Jame sutelkiama skaudžiausia vaikystės patirtis – tėvo netekimas pokario fone: „nesustodami eina kareiviai / iš rūku pavirtusio miesto...“ (Vaičiūnaitė 1977, 7):

Vaikystės karštingėj likai,
išnykęs
Naktinis balse, netektie... (Ibid., 5).

Ilgesys asocijuojasi su šviesa, bet ta šviesa žeidžia. „Prisiminimų saulės“ metafora yra ir cilėraščiuose, ir eseistikoje. Emocinė tonacija, lydinti vaikystės pasaulį, yra šviesi, bet supinta su ilgesiu, skausmu, neviltimi, gedulu. Iš laiko nuotolio regimas išnykęs vaikystės rojus. Stiprus pasaulio nutolimo, suirimo jausmas.

Praeities reminiscencijos kelia giedrą liūdesį, gaudulį, širdgėlą: „Paleisk, ilgesy, / nebereikia tau rėkti / dingusių vėjų vardų – juk ir tu / kaip šviesa išlašėjai“ (Vaičiūnaitė 1985, 42). Kūryba yra išeitis ir išsigelbėjimas, leidžiantis gyventi dabartyje: „neužmirštuolių saloj / po dangum – neaprėpiamu, / skambančiu saule – / viena už drėgnų varnalėšų / skausmą lyg ankštą juodą suknelę nuplėšiu / ir, ant akmens atsisėdus, pravirksiu... <...> Lyg akvariumas / perregima praeitis – ji nušvis, kad išliečiau / gniaužiamą gėlą, / kad laumžirgiais kultų eilėraščiai...“ (Vaičiūnaitė 1977, 13).

Eilėraščiuose Kauno tema ypač ryški kūrybinė atminties galia. Gimtasis miestas apgaubtas vaikystės spindesio, apšviestas „negrįžimo saulės“. Netikėtai pažadinta poetinė sąmonė prikelia visą asociacijų grandinę, atgaivinančią praeities vaizdus, prilygstančią garsiajam liepžiedžių arbatos ir pyragaičio epizodui iš Marselio Prousto romano *Prarasto laiko beieškant*, tapusio klasikiniu pavyzdžiu poetinei atminčiai iliustruoti: „Taip ir mūsų praeitis. Veltui bandytume ją prikelti, visos mūsų proto pastangos būtų bergždžios. Praeitis slypi ten, kur nebesiekia proto galia, – kuriame nors materialiam daikte (pojūtyje, kurį mums teikia tas materialus daiktas), nors mes to net nenumanome“ (Proust 1979, 40). Prisiminimų branduolys Vaičiūnaitės poezijoje – vaikystės namai, „dulkėta Kauno saulė“, užmarštyje nugarinanti žmonės ir įvykiai. Vaikystės vaizdiniuose koncentruojasi pati jautriausia prarastojo laiko tema. Asmeninio laiko paieškos yra svarbiausios. Nuolatinis yra buvimas „Po ūkanotu atminties dangum“. Dabarties pojūtis sutampa su prisiminimais. Proustas šį laiką vadino grynosios būsenos laiku – Vaičiūnaitės kūryboje jis dažnas, tokių būsenų siekiama; trokštama išgyvenimo pasikartojimų, daugkartiškumo. Vaičiūnaitės kūryboje nuolatinė vaizdų plastika sieja praeitį su dabartimi, liudydama praeities gyvybingumą, jos buvimą dabartyje. Susigražinti praeitį padeda jausmų – kvapų, skonio, klausos, jų emociniai atitikmenys. Eilėraščiuose vaikystės tema vaizdas yra neryškių kontūrų, praeities pasaulis matomas pro ūkanas, sapną, miglą ar rūką (ciklas „Reminiscencijos“). Arba vaikystės pasaulis matomas pro spalvoto stiklo šukę – mėgstamas Vaičiūnaitės kūryboje motyvas – regimi tik jo spalvingi fragmentai, ryškūs, kartais žeidžiantys...

Iš vaikystės pajautų įdomiausia Vaičiūnaitės kūryboje yra mergaitės kaita, tapimas, moteriškojo pasaulio atbudimas. Šis laikas įvardytas Džiuljetos amžiumi. Apie jį kalbama ir esistikoje, ir lyrikoje; jis nuolat palydimas tuo pačiu Aleksandro Puškino romano *Eugenijus Oneginas* intertekstu. Taigi, Džiuljetos amžius *Vaikystės veidrodyje*:

Man sukanka trylika. Vasarą pirmąkart pamatau jūrą, o rudenį įsimyliu. Mirtinai. Berniukas penkiolikos, pianistas, romantiškas, labai gražus, didžiulėm juodom akim, ilgom šešėliuotom blakstienom. Užsirašau jo vardą – Eugenijus – ant popieriaus lapelio, apipiešiu egzotiškų gėlių vainiku ir nešioju prie širdies. <...> Deja, berniukas į mane visai nežiūrėjo. <...> Norėdama prie jo priartėti ne gyvenimo, o kažkokioj debesų erdvėj, pagerinau savo tingų skambinimą pianinu ir peršokau vieną klasę muzikos mokykloj. Vis tiek buvau nuo jo beviltiškai toli... (Vaičiūnaitė 1996, 54).

Tie patys motyvai skamba rinkinyje *Neužmirštuolių mėnesį*, cikle „Palikimas“:

Seniai jau iškirstas sodas,
bet kvepia dar vyšnių uogienė –
jos skonį išsaugojo lūpos –
praviros, drėgnos, jaunos,
dar žydi žaibo trenkta vyšnia –
jos pavėsy „Eugenijų
Oneginą“,
baltai ūkanai plaukiant,
skaitau, ir Tatjanos
širdis ima tvinkčiot many,
ant žiedlapiais užnešto stalo
rašau tau laiškus į niekur;
kas kartą karštėjančios aušros
išlydo pinučių varį,
bet vartai mūrus atstato –
pramirga
žydintys medžiai ir metai, ir miestai
tarytum pro ašaras,
krakmolytas kaspinas plaukia migloj,
nuo lietaus sušlampa
plaukai,
ant delnų man – tamsiai raudonos uogos,
bet nelesa
jų paukščiai.....
Ir krinta šį rudenį smulkūs gelstantys lapai
ant motinos spintoj nublukusios
vyšnių ryškumo suknelės (V a i č i ū n a i t ė 1977, 10–11).

Eilėraštyje akcentuota emocinės atminties svarba – „Seniai jau iškirstas sodas, bet kvepia dar vyšnių uogienė“, čia turinti beveik prustiškosios galios prikelti praeitį, išgyventi ją dabartyje. Eilėraštyje sukurta ankstyvosios jaunystės atmosfera – sodas, žydinti vyšnia, svajinga mergina su Puškino romanu jos pavėsyje... Sodo prasmė archetipinė – uždara, saugi vaikystės erdvė, vaikystės rojus, kurio laikas jau baigiasi. Toje erdvėje žydi „žaibo trenkta vyšnia“ – žaibo trenksmas Vaičiūnaitės kūryboje visados žymi likimo posūkius, dažniausiai dramatiškus. Šiuo atveju reiškia ir galią atsitiesti – žydėti ir po žaibo trenksmo... Būsimo likimo nuojautos slypi jau vaikystės rojuje, ir jis pasirenkamas. Džiuljetos amžius yra prabundančios širdies laikas. Subtiliai atskleistas jusliškumas, drovus erotiškumas („lūpos, / praviros, drėgnos, jaunos...“; „širdis ima tvinkčiot...“). Akcentuotos lūpos ir širdis – subjekto kūno kalba drovi, bet iškalbinga. Vėliau tekste minimi sušlapę nuo lietaus plaukai – kaip pažeidžiamumo, neišsipildymo ženklas.

Vaikystės rojus paliekamas („kas kartą karštėjančios aušros / išlydo pinučių varį, tų vartų spyna pamesta...“) ir tada pajuntama skubi laiko tėkmė („pramirga / žydin-

tys medžiai ir metai, ir miestai“) – aliteracija suartina laikus ir erdves – medžiai, metai, miestai. Laikų ir erdvių susiliejimas pastebimas ir teksto pabaigoje – seniai iškirstų medžių lapai krinta ant „nublukusios vyšnių raudonio suknelės“. Migla, lietus ir ašaros – subjekto buvimo pasaulyje pavidalai. Jie skubiai praeinantys, skaudūs, neaiškūs. Gamtos plane tai atitinka metų laikai: pavasaris–ruduo. Vasaros tarsis nė nėra. Dabartis yra pažymėta erozijos ženklais: iškirstas sodas, gelstantys lapai, nublukusi suknelė, ašaros... Justi neišsipildymas ir nepilnatvė – panašiai kaip ir Tatjanos lemtyje... Ir kartu nenusakoma grėsmė – vyšnių uogos raudonos, bet kodėl jų nelesa paukščiai? Gal tai baimė pažvelgti į greitą laiko tėkmę?

Kitais aspektais atsiskleidžia vaikystės pasaulis Vaičiūnaitės kūryboje vaikams. Sovietmečio metais ji yra išleidusi keturias knygeles vaikams: *Spalvoti piešiniai* (1971), *Balkonas penktame aukšte* (1976), *Mėnulio gėlė* (1979), *Karuselės elnias* (1981).

Pati Vaičiūnaitė savo kūrybą vaikams laikė periferiniu reiškiniu, atokvėpiu. Pradėjo rašyti gimus sesers dukrai Vegai, vėliau kūrė savajai Ulai. Poetė yra prisipažinusi, kad rašė prisimindama savo vaikystę, daug nesigilindama į literatūros vaikams specifika. Vaikų literatūra besidominti kritika buvo jai palanki. Sakysim, Vincas Auryla teigė, kad „J. Vaičiūnaitės poezijos vaikams emocinė skalė labai plati. <...> Poetė, žadindama vaiko jausmus, leidžia pajusti juoką ir liūdesį, švelnumą ir šiurkštumą, džiaugsmą ir skausmą“ (A u r y l a 1977, 54).

Šviesiosios gyvenimo spalvos dominuoja Vaičiūnaitės kūryboje vaikams. Pirmoji knygelė *Spalvoti piešiniai* skirta ikimokyklinio amžiaus vaikams. Tai tikrai spalvotų piešinėlių pasaulis, kai vaikui siekiama pasaulį atskleisti, įvardinti jo daiktus ir reiškinius. Dominuoja miesto fonas, bet esama ir gamtos detalių.

Eilėraščių knygelės *Balkonas penktame aukšte* bei *Karuselės elnias* skirtos jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, jų pasaulis kiek sudėtingesnis, jose įvardyta nemaža vaikiškų džiaugsmų ir patirčių. Dominuoja miesto erdvės – aikštė, gatvė, skersgatvis, mokoma jas pajusti, išgyventi jų grožį ir paslaptinę. Tos erdvės mitologizuojamos – virš miesto skraido aitvaras, prie Vilnelės skalbia laumės, didelio namo rūsyje gyvena trys kaukai... Atsargiai įkomponuojami istoriniai motyvai – Vilnius yra ne tik dabarties, bet ir praeities Vilnius, kaip ir kūryboje suaugusiesiems. Labai juntamas metų laikų ciklas, jų kaita. Siekiama atskleisti kiekvieno iš jų nuotaiką, spalvą, gerumą. Žodžiu, vaikas Vaičiūnaitės poezijoje gyvena gyvybingame, iškalbingame ir jam neabejingame pasaulyje. Pats jis yra kūrybingas ir kuriantis:

Lėlė Molė

Mane iš molio lipdė vaikas,
Kai laukė vakare mamos,
Kai buvo liūdnas metų laikas –
Pradžia ūkų, pradžia žiemos.

Mane iš molio lipdė vaikas,
Svajonių pilnas ir vilties,
Ir taip apsidžiaugė užbaigęs,
Ir pabučiavo iš širdies.

Mane iš molio lipdė vaikas,
Aš prasimerčiau jo delnuos
Ir pasakiau linksmai jam: „Sveikas!
Aš Molė, Molė vadinuos!“ (Vaičiūnaitė 1981, 14).

Vaikiško džiaugsmo metaforos – į dangų kylantis aitvaras, skriejantis karuselės elnias – tai, kas atveria erdvę, vilioja, džiugina.

Sudėtingesnis meninis pasaulis atsiskleidžia vienaveiksmių pjesių-pasakų rinkinyje *Mėnulio gėlė*. Jame sudėtos trys vienaveiksmės pjesės-pasakos: „Skersgatvių pasaka“, „Dingusios natos“ ir „Mėnulio gėlė“. „Skersgatvio pasakoje“ ir „Dingusiose natose“ senamiesčio skersgatviai tampa žaidimų ir nuotykių erdve, sukuria ma paslapties atmosfera. Daug kultūrinių reminiscencijų – pinasi žinomų pasakų parafrazės, Miunhauzeno istorijos ir pan.

Sudėtingiausia ir įdomiausia pasirodė „Skersgatvio pasaka“. Išnaudota naujajam laikui būdinga nakties situacija – virsmo, stebuklų, išsipildymo laikas. Nesunku atpažinti žinomos pasakos apie raganos užburta mergaitę, kurią gali išvaduoti princas, parafrazę. Mergaitė čia ir vadinama Erškėtrože ar Snieguole, šviesiaplaukis berniukas Grytis panašus į pasakų prinčą. Daug kas atpažįstama, pasiskolinta, bet esama ir tik Vaičiūnaitės būdingų dalykų. Dama iš seno portreto, užbūrusi mergaitę likti nematoma, – grynai vaičiūnaitiškas personažas. Stiklo ir veidrodžių dirbtuvė yra svarbiausia veiksmo vieta. Veidrodis – itin svarbi figūra visoje Vaičiūnaitės kūryboje, pasirodanti įvairiuose kontekstuose ir tuos kontekstus kurianti. Ir šioje pjesėje-pasakoje išnaudojama veidrodžio galia atspindėti, perkurti pasaulį. Pasaulis slėpiningas, žerintis, pilnas šešėlių ir atspindžių. Tai įdomių manipuliacijų erdvė, galima išvelgti gilesnę problemą: būti nematomam, likti veidrodyje – reiškia prarasti savąją tapatybę, savo galimybę būti pasaulyje, kurio taip ilgimasi. Realus pasaulis laikomas vertingu Vaičiūnaitės kūryboje ir vaikai mokomi jame gyventi.

Vaičiūnaitė yra sukūrusi poetišką vaikystės pasaulį, pakankamai laisvą, nedeterminuotą, su svajonėmis, nuotykių troškimu. Esama didaktikos, bet ji neįkyri, beveik nepastebima, mokanti įveikti savo vaikiškas baimes, vienatvę. „Aš ir esu jūsų baimė, nerimas, nuovargis“, – sako vaikams Žolėdra (Vaičiūnaitė 1979, 85). Akcentuojama draugystė ir ištikimybė.

Literatūra

Auryla 1977 – Vincas Auryla, „Vaikų literatūros metai“, *Literatūros panorama '76*, Vilnius: Vaga.

Prustas 1979 – Marselis Prustas [Proust Marcel], *Prarasto laiko beiėškant. Svano pusėje*, Vilnius: Vaga.

Vaičiūnaitė 1977 – Judita Vaičiūnaitė, *Neužmirštuolių mėnesį*, Vilnius: Vaga.

- Vaičiūnaitė 1979 – Judita Vaičiūnaitė, *Mėnulio gėlė*, Vilnius: Vyturys.
Vaičiūnaitė 1981 – Judita Vaičiūnaitė, *Karuselės elnias*, Vilnius: Vyturys.
Vaičiūnaitė 1984 – Judita Vaičiūnaitė, *Smuikas*, Vilnius: Vaga.
Vaičiūnaitė 1985 – Judita Vaičiūnaitė, *Nemigos aitvaras*, Vilnius: Vaga.
Vaičiūnaitė 1996 – Judita Vaičiūnaitė, *Vaikystės veidrody*, Vilnius: Baltos lankos.

Childhood in Judita Vaičiūnaitė's Creative Works

Summary

Keywords: *understanding childhood, poetry of "lost paradise", the age of Juliet, books for children.*

Childhood and its experiences in J. Vaičiūnaitė's works is revealed by different genres: a book of essays "In the Mirror of Childhood", poetry, books for children. Therefore this problem can be analysed in several ways. Having compared essays and poetry, many similarities can be noticed – the same autobiographical mood, the same scenes, created of everyday family life snatches. For the childhood to be reactivated, time and place is fairly important. The experience of childhood is being concentrated in the house and the room, which is "the only one in the world", also the time-span of Sunday. Childhood in Vaičiūnaitė's creative works is being created as some kind of vision of a lost paradise. The creative power of memory, allowing one to recover and relive the past, is especially sharp in the poems about Kaunas. Adolescence, becoming, awakening to the feminine life is most interesting in understanding childhood. This period is named by the age of Juliet. It is being revealed in the analysis of the poem "The garden, which was cut down long ago..." J. Vaičiūnaitė has created her own poetic free world of childhood of dreams and yearning for adventure. There is also some didactics there, but it is not domineering; the child is being taught to overcome his fear and loneliness.

Virginija BALSEVIČIŪTĖ-ŠLEKIENĖ

Lietuvių literatūros katedra

Vilniaus pedagoginis universitetas

Studentų g. 39

LT-08106 Vilnius

[llk@vpu.lt]